

УДК 349.6

Буканов Григорій Миколайович –

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету

Gregory M. Bukanov –

candidate of political sciences, associate professor,
assistant professor of the department of constitutional,
administrative and labor law,
Zaporizhzhya National Technical University
(64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69063, Ukraine)

Проблема визначення поняття екологічної безпеки

У статті на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства, розглянуто проблему визначення поняття екологічної безпеки. Сформульовано авторську її дефініцію, яку пропонується закріпити замість визначеної у ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Ключові слова: екологічна безпека, стан захищеності, природне середовище, негативний вплив, господарська діяльність, надзвичайна ситуація.

В статье на основании анализа научных взглядов, теоретических положений и законодательства, рассмотрена проблема определения понятия экологической безопасности. Сформулирована авторская её дефиниция, которую предлагается закрепить вместо указанной в ч. 1 ст. 50 Закона Украины «Об охране окружающей природной среды».

Ключевые слова: экологическая безопасность, состояние защищённости, природная среда, негативное влияние, хозяйственная деятельность, чрезвычайная ситуация.

G.M. Bukanov The Problem of Environmental Safety Definition

The article is based on an analysis of scientific views, theoretical positions and legislation, the problem of the definition of environmental safety.

The purpose of this article is to solve the problem of the definition of environmental safety.

Some authors consider environmental safety as a part of environmental protection, others put an equal sign between them, the others include the content of this category not only environmental, but also rational use, reproduction and improvement of its quality. Also the idea has been expressed that environmental security is an activity carried along with environmental protection. In this connection, it must be said that every definition has a right to exist. But when evaluating each one should be aware of the angle at which the concept was formulated.

Analysis of the literature of regulations demonstrates the wide range of views at the definition of “environmental safety” from rational use, reproduction and improvement of the quality of the environment to ensure environmental rights and human interests, protect the environmental interests of society and the state. The definition of environmental safety is an evolutionary stage, the existing wording unstable, constantly modified towards detail and specification features, not fully defined the entire complex environmental threats, weaknesses observed interdisciplinary scientific relations.

Environmental safety is a part of the national security of each country and Ukraine in particular, is the criterion and fundamental principle of Natural Resources and Environment. The term “environmental security” should be considered as the state security environment and the vital interests of the person from possible adverse effects of economic and other activities of natural and man-made disasters and their consequences. We believe that the concept of environmental safety in a way most clearly and fully reflects its nature. It is proposed to fix this definition in paragraph 1 of Article 50 of the Law of Ukraine “On Environmental Protection”.

Keywords: *ecological safety, state security, natural environment, negative influence, economic activity, emergency.*

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Одним із прав громадян України є право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України) [1].

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Сучасний стан навколишнього середовища України характеризується наявністю великомасштабного забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих і підземних вод. Забруднене та деградує навколишнє середовище з кожним роком все більше впливає на здоров'я громадян. Відзначається тісний зв'язок комплексного забруднення навколишнього середовища із загальною смертністю і з такими її причинами, як хвороби крові та кровотворних органів, психічні розлади, онкологічні захворювання, хвороби органів травлення та дихання.

Зниження чисельності здорового населення і збільшення загальної смертності населення, через погіршення стану навколишнього середовища, становлять пряму загрозу державі, тому сформована ситуація викликала необхідність визнати екологічну безпеку найважливішим видом безпеки, поряд з державною, економічною, громадською, оборонною, інформаційною безпекою.

Екологічна безпека України може бути забезпечена тільки за умови ефективного правового регулювання.

Однак результати аналізу чинних нормативно-правових актів, що регулюють екологічні відносини, і практики їх застосування свідчать про наявність низки суттєвих недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в різний час досліджували В. І. Андрейцев [2],

М. М. Бринчук [3; 4], А. І. Жданович [5], А. В. Кодолова [6], О. С. Колбасов [7], Ю. А. Краснова [8], А. В. Кукушкіна [9], В. А. Лазаренко [10], А. С. Тимошенко [11; 12], Н. О. Чертова [13], А. А. Шишко [14] та інші вчені.

У роботах вищеназваних авторів досліджується цілий ряд питань, що стосуються правового регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки. Так, М. М. Бринчук неодноразово звертався до проблеми визначення співвідношення забезпечення екологічної безпеки з охороною навколишнього середовища та природокористуванням, а також приділяв велику увагу проблемам розвитку системи екологічного законодавства, в тому числі і законодавства у галузі забезпечення екологічної безпеки.

А. І. Жданович, А. В. Кодолова, А. В. Кукушкіна, Н. О. Чертова, А. А. Шишко приділяли увагу визначенню загальних напрямів вдосконалення правового регулювання забезпечення екологічної безпеки.

О. С. Колбасов, А. С. Тимошенко розглядали деякі юридичні аспекти концепції екологічної безпеки, зокрема, проблему визначення поняття екологічної безпеки, міжнародні аспекти екологічної безпеки.

Однак ці роботи виконані не на базі чинного вітчизняного екологічного законодавства.

В. А. Лазаренко досліджував лише адміністративно-правове регулювання екологічної безпеки в Україні.

Потужні ґрунтовні дослідження у цій сфері здійснили: на рівні навчального та науково-практичного посібника – В. І. Андрейцев, на рівні монографії – Ю. А. Краснова.

Віддаючи належне роботам зазначених та інших учених, слід визнати, що рівень наукового дослідження екологічної безпеки видається недостатнім.

Невирішені раніше проблеми. Слід зазначити, що проблема екологічної безпеки і до сьогодні вважається однією з найскладніших і суперечливих у теорії вітчизняного екологічного права. Про це свідчить та обставина, що

узгодженої позиції щодо цього питання так і не досягнуто, незважаючи на численні наукові дослідження. У теорії екологічного права про неї висловлені суперечливі точки зору, у зв'язку із цим правозастосовча практика зазнає серйозних труднощів. А тому виникає необхідність дослідити і підсумувати висловлені точки зору та запропонувати власну позицію щодо зазначеної проблеми.

Мета цієї статті полягає у вирішенні проблемних питань визначення поняття екологічної безпеки.

На підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства досліджується юридична основа організації діяльності, спрямованої на досягнення безпечного стану навколишнього природного середовища України, на предмет оцінки достатності та якості норм права, які впливають на суспільні відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання правового визначення поняття екологічної безпеки має важливе теоретичне та практичне значення для забезпечення екологічної безпеки України.

Теоретичне значення полягає в необхідності встановлення правового навантаження цього поняття, що дасть змогу в подальшому визначити співвідношення понять «екологічна безпека» та «забезпечення екологічної безпеки»; визначити суспільні відносини щодо забезпечення екологічної безпеки та співвідношення таких видів діяльності, як забезпечення екологічної безпеки, охорона навколишнього природного середовища та природокористування.

Практичне значення полягає в тому, щоб, виходячи з теоретичної конструкції цього поняття, вирішити питання нормотворчості й організації державного управління в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Взагалі, безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторитетів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень [15, с. 98].

Екологічна безпека є органічним складовим компонентом національної безпеки,

яка в свою чергу є захищеністю життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у певних сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [16].

У сучасній науковій літературі є різні підходи до визначення екологічної безпеки.

Н. О. Чертова підкреслює, що в чинному законодавстві (Російської Федерації) немає достатньо чіткого визначення поняття екологічної безпеки та відсутнє визначення поняття забезпечення екологічної безпеки, що перешкоджає визначенню місця відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в системі суспільних відносин, що виникають з приводу навколишнього середовища [13, с. 17]. З такою позицією можна погодитись і щодо вітчизняного законодавства.

Теоретичне обґрунтування необхідності встановлення такого поняття як «екологічна безпека», визначення співвідношення таких видів суспільної діяльності, як забезпечення екологічної безпеки, охорона навколишнього середовища та природокористування, уявляється вельми істотним. Відмінність підходів до поняття «екологічна безпека» обумовлено відсутністю чітко сформульованої її концепції, недостатнім нормативно-правовим регулюванням екологічної безпеки.

На думку М. М. Бринчука, екологічна безпека – це основний принцип охорони навколишнього середовища, відповідно до якого будь-яка діяльність, пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє середовище, а також передбачені у законодавстві і здійснювані на практиці правові та інші природоохоронні заходи повинні оцінюватися з позицій екологічної безпеки [4, с. 49]. Відповідно до цієї точки зору поняття «екологічна безпека» входить в поняття «охорона навколишнього середовища», є її основним принципом і складовою частиною. Сказане, на наш погляд, означає, що професор М. М. Бринчук розглядає взаємодію суспільства і природи в одній формі – забезпечення екологічної безпеки. Це положення є досить дискусійним.

М. М. Бринчук також вважає дуже важливим визначитися щодо інтересів, які є об'єктом екологічної безпеки. Він вважає, що такий об'єкт є двояким; по-перше, він стосується «власного інтересу» людини, пов'язаного із задоволенням потреб; по-друге, людина «повинна охороняти не лише власні інтереси, а й інтереси інших видів» [3, с. 75].

На наш погляд, такому підходу, який став загальновизнаним, властивий деякий «романтизм». Звичайно, сучасна цивілізована людина не може інакше формулювати своє концептуальне ставлення до всього живого. Але при цьому він без жодного жалю буде знищувати тарганів, комарів і т. п. і в критичній ситуації, будучи поставлений перед вибором – пожертвувати собою або знищити хижака, що напав на нього, неодмінно вибере друге. Словом, антропоцентризм і в даному питанні – об'єктивна та неминуха ознака, і «все живе» на планеті лише в тій мірі підлягає «повазі», в якій це відповідає інтересам людини. В іншому випадку для збереження всієї «решти живого» досить знищити людство.

А. І. Жданович визначає екологічну безпеку як право на сприятливе навколишнє середовище, як систему політичних, правових, екологічних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення гарантій захищеності навколишнього середовища і життєво важливих інтересів людини і громадянина від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності і загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного та природно-техногенного характеру в теперішньому і майбутньому часі [5, с. 162].

На думку О. С. Колбасова, безпека – це відсутність небезпеки, а екологічна безпека – це система заходів, що усувають загрозу масової загибелі людей у результаті такої несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, при якому людина як біологічний вид позбавляється можливості існувати, оскільки не зможе задовольняти свої природно-фізіологічні та соціальні потреби життєдіяльності за рахунок навколишнього матеріального світу [7, с. 55]. Він пропонує створити нову, ніколи раніше не існуючу систему відносин, за якої кожен їх учасник свідомо й в силу вихованої звички піклується про

збереження навколишнього природного середовища, про підтримку його в сприятливому стані відповідно до відомих екологічних вимог, що базуються на знаннях об'єктивних законів матеріального світу.

Очевидним недоліком цього визначення є те, що єдиною метою екологічної безпеки автор називає усунення загрози масової загибелі людей у результаті несприятливої антропогенної зміни стану природи. Такий підхід не дозволяє суспільству належним чином реагувати на екологічні загрози ще до досягнення ними рівня, що викликає масову загибель людей.

А. В. Кукушкіна характеризує екологічну безпеку як складну взаємопов'язану та взаємозалежну систему міжнародних екологічних норм, спрямованих на забезпечення безпеки всіх життєво важливих для людства екологічних компонентів планети, а також збереження і підтримання існуючого природного екологічного балансу [9, с. 4]. При цьому наголошується близькість питань військової та екологічної безпеки, що знаходить своє відображення в еволюції самого поняття безпеки, яке з початку 80-х років усе в більшій мірі ототожнюється не стільки з національною військовою безпекою, скільки з множинністю причин, що загрожують безпеці, та з взаємозалежністю держав.

У Політичній енциклопедії екологічна безпека визначається як один з найважливіших напрямків забезпечення безпеки людини, пов'язаний з необхідністю відновлення порушеного балансу взаємодії людини і природи, гармонізації їх співіснування та раціонального використання природних ресурсів [17, с. 112-113].

Так, А. С. Тимошенко сприймає екологічну безпеку як стійкий стан глобального характеру, який являє собою складну політико-правову єдність, систему окремих, але взаємопов'язаних елементів [11, с. 84; 12, с. 99]. Він вважає, що екологічна безпека – це логічний результат еволюції проблеми охорони навколишнього середовища. На думку автора, на сучасному етапі охороні навколишнього середовища притаманний цілісний, біосферний підхід, який диктує однакове застосування науково обґрунтованих обмежень будь-яких впливів людини на навколишнє його середовище. З наведеної точки зору ясно, що

«охорона навколишнього середовища» та «екологічна безпека» є близькими поняттями, оскільки одне визначається через інше.

А. А. Шишко визначає екологічну безпеку як комплекс правових, організаційних і матеріальних гарантій захисту довкілля кожної держави від шкідливого впливу, джерела якого розташовані за межами цієї держави [14, с. 116].

З таким визначенням не можна повністю погодитися, адже автор зводить коло загроз екологічній безпеці тільки до джерел шкідливого впливу, розташованими за межами держави.

Згідно з ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [18]. Однак вважаємо, що поняття екологічної безпеки у такому вигляді не чітко і не повно відображає її природу.

Певні автори розглядають екологічну безпеку як складову частину охорони навколишнього середовища, інші ставлять знак рівності між ними, треті включають у зміст цієї категорії не тільки охорону навколишнього середовища, а й раціональне використання, відтворення та підвищення його якості. Також висловлюються думки про те, що забезпечення екологічної безпеки – це діяльність, здійснювана поряд з охороною навколишнього середовища [6, с. 155]. У цьому зв'язку необхідно сказати, що кожне визначення має право на існування. Але при оцінці кожного з них слід враховувати, під яким кутом зору поняття було сформульовано.

Це означає, що екологічна безпека є найважливішою складовою загальної системи міжнародної безпеки. Очевидний її взаємозв'язок з військово-політичною та економічною безпекою. Досягнення економічної безпеки безпосередньо пов'язане з дотриманням екологічної безпеки, оскільки воно гарантує, що інтереси охорони природи не виступатимуть як альтернатива економічній та торговельній дискримінації, а стане стимулом для участі країн у природоохоронній діяльності.

Отже, аналіз літератури, нормативно-правових актів свідчить про широкий спектр думок щодо визначення поняття «екологічна

безпека»: від забезпечення раціонального використання, відтворення та підвищення якості навколишнього середовища до забезпечення екологічних прав та інтересів людини, захисту екологічних інтересів суспільства і держави. Визначення поняття екологічної безпеки знаходиться в еволюційній стадії, наявні формулювання нестійкі, постійно модифікуються в напрямку деталізації та конкретизації ознак, у повному обсязі не визначені складові всього комплексу екологічних загроз, простежуються слабкі міжпредметні наукові зв'язки.

Видається, що поняття «екологічна безпека» означає закріплення в правових інститутах системи відносин з приводу навколишнього середовища, що являє собою основу нормального, стабільного існування суспільства та створення умов, за яких стан навколишнього середовища не становить небезпеки для людини.

На нашу думку, саме небезпека господарської чи іншої діяльності для існування та прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави є критерієм, що визначає місце екологічної безпеки в системі суспільних відносин у сфері навколишнього середовища та природокористування. Тому є підстави припустити, що відносинами щодо екологічної безпеки є суспільні відносини у сфері навколишнього середовища та природокористування, які виникають при здійсненні господарської чи іншої діяльності, що має шкідливий вплив на навколишнє середовище і становить небезпеку для існування та прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що екологічна безпека є частиною національної безпеки кожної країни і України зокрема, є критерієм і основним принципом природокористування й охорони навколишнього середовища. Термін «екологічна безпека» необхідно розглядати як стан захищеності природного середовища і життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків. Оскільки вважаємо, що поняття екологічної безпеки у

такому вигляді найбільш чітко та повно відображає її природу. Пропонується закріпити цю дефініцію замість визначеної у ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
3. Бринчук М. М. О предмете экологического права / М. М. Бринчук // Вестник Международного университета. Сер. «Право». – Вып. III. – М. : Международный университет, 1998. – С. 73-75.
4. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) : учебник для высших юридических учебных заведений / М. М. Бринчук. – М. : Юрист, 1998. – 688 с.
5. Жданович А. И. Сравнительно-правовой анализ понятия «экологическая безопасность» / А. И. Жданович // Право.by : научно-практический журнал. – 2010. – № 1. – С. 159-162.
6. Кодолова А. В. Экологическая безопасность : понятие и структура / А. В. Кодолова // Вестн. Удмурт. ун-та. – 2005. – № 6 (1). – С. 150-158.
7. Колбасов О. С. Концепция экологической безопасности / О. С. Колбасов // Сов. гос-во и право. – 1988. – № 12. – С. 47-55.
8. Краснова Ю. А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : монографія / Ю. А. Краснова. – К. : Алерта, 2013. – 304 с.
9. Кукушкина А. В. Взаимосвязь проблем экологической безопасности и разоружения (международно-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Кукушкина. – М. : МГИМО, 1993. – 18 с.
10. Лазаренко В. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Лазаренко. – К. : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2010. – 22 с.
11. Тимошенко А. С. Глобальная экологическая безопасность – международно-правовой аспект / А. С. Тимошенко // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 12. – С. 84-91.
12. Тимошенко А. С. Международный контрольный механизм в системе экологической безопасности / А. С. Тимошенко // Сов. гос-во и право. – 1992. – № 12. – С. 93-99.
13. Чертова Н. А. Конституционно-правовые основы обеспечения экологической безопасности Российской Федерации (на опыте северных регионов) : автореф. дис. д-ра юрид. наук / Н. А. Чертова. – М. : РАГС, 2007. – 52 с.
14. Шишко А. А. Взаимосвязь международного права и внутреннего права в области охраны окружающей среды / А. А. Шишко // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К. : Юрінком, 1992. – С. 116-162.
15. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека» / В. М. Заплатинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [редкол. : П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Випуск 5. – С. 90-98.
16. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
17. Политическая энциклопедия : в 2-х т. / [нац. обществ.-науч. фонд ; рук. проекта Г. Ю. Семитин ; науч.-ред. совет : пред. совета Г. Ю. Семитин]. – М. : Мысли, 1999. – Т. 1. – 750 с.

18. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

References

1. The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No 254k/96-BP (as amended) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). – 1996. – No 30. – Art. 141.
2. V. I. Andreitsev, Environmental Safety : Educational and Scientific-Practical Guide / V. I. Andreytsev. – Kyiv : Znannya-Pres, 2002. – 332 p.
3. M. M. Brinchuk, On the Subject of Environmental Law / M. M. Brinchuk // Vestnik Mezhdunarodnogo universiteta (International University Herald). Series “Law”. – Issue III. – Moscow : International University, 1998. – Pp. 73-75.
4. M. M. Brinchuk, Ecological Law (Environmental Law) : textbook for higher legal education / M. M. Brinchuk. – Moscow : Yurist, 1998. – 688 p.
5. A. I. Zhdanovich, Comparative Legal Analysis of the Concept of “Ecological Safety” / A. I. Zhdanovich // Pravo.by : nauchno-prakticheskiy zhurnal (scientific journal). – 2010. – No 1. – Pp. 159-162.
6. A. V. Kodolova, Environmental Security : the Concept and the Structure / A. V. Kodolova // Vestnik Udmurtskogo universiteta (the Bulletin of Udmurt University). – 2005. – No 6 (1). – Pp. 150-158.
7. O. S. Kolbasov, Ecological Safety Concept / O. S. Kolbasov // Sovetskoe gosudarstvo i pravo (the Soviet State and Law). – 1988. – No 12. – Pp. 47-55.
8. Yu. A. Krasnova, Legal regulation of ecological safety in Ukraine : monograph / Yu. A. Krasnova. – Kyiv : Alerta, 2013. – 304 p.
9. A. V. Kukushkina, Interconnection Ecological Security and Disarmament Issues (International Legal Aspects) : synopsis of a thesis for a candidate of juridical sciences / A. V. Kukushkina. – Moscow : MGIMO, 1993. – 18 p.
10. V. A. Lazarenko, Administrative and Legal Regulation of Ecological Safety in Ukraine : synopsis of a thesis for a candidate of juridical sciences / V. A. Lazarenko. – Kyiv : State Research Institute of Ministry of Interior of Ukraine, 2010. – 22 p.
11. A. S. Tymoshenko, Global Environmental Security – the International Legal Aspect / A. S. Tymoshenko // Sovetskoe gosudarstvo i pravo (the Soviet State and Law). – 1989. – No 12. – Pp. 84-91.
12. A. S. Tymoshenko, The International Monitoring Mechanism in the Environmental Security / A. S. Tymoshenko // Sovetskoe gosudarstvo i pravo (the Soviet State and Law). – 1992. – No 12. – Pp. 93-99.
13. N. A. Chertova, Constitutional and Legal Bases of Maintenance of Ecological Safety of the Russian Federation (the Experience of the Northern Regions) : synopsis of a thesis for a doctor of juridical sciences / N. A. Chertova. – Moscow : RAGS, 2007. – 52 p.
14. A. A. Shishko, The Relationship of International Law and Domestic Law in the Field of Environmental Protection / A. A. Shishko // Realizatsiya mezhdunarodno-pravovykh norm vo vnutrennem prave (Implementation of International Law in Domestic Law). – Kyiv : Yurinkom, 1992. – Pp. 116-162.
15. V. M. Zaplatynskiy, Logical Determinant Approaches to Understanding the Concept of “Security” / V. M. Zaplatynskiy // Visnyk Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka (the Bulletin Kamenets-Podolsk National University named after Ivan Ohiyenko). Physical education, sports and health / [Editorial Board : P. S. Atamanchuk (ed. Ed.) Et al.]. – Kamenets-Podolsky : Kamenets-Podolsk National University named after Ivan Ohiyenko, 2012. – Issue 5. – Pp. 90-98.
16. The National Security of Ukraine : the Law of Ukraine dated June 19, 2003 No 964-IV (as amended) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). – 2003. – No 39. – Art. 351.
17. Political Encyclopedia. In 2 Vols. / [national social science fund ; Project Manager G. Yu. Semitin ; Research and Editorial Board : Chairman of the Board G. Yu. Semitin]. – Moscow : Mysli, 1999. – Vol. 1. – 750 p.

18. On the Environmental Protection : the Law of Ukraine dated June 25, 1991 No. 1264-XII (as amended) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). – 1991. – No 41. – Art. 546.